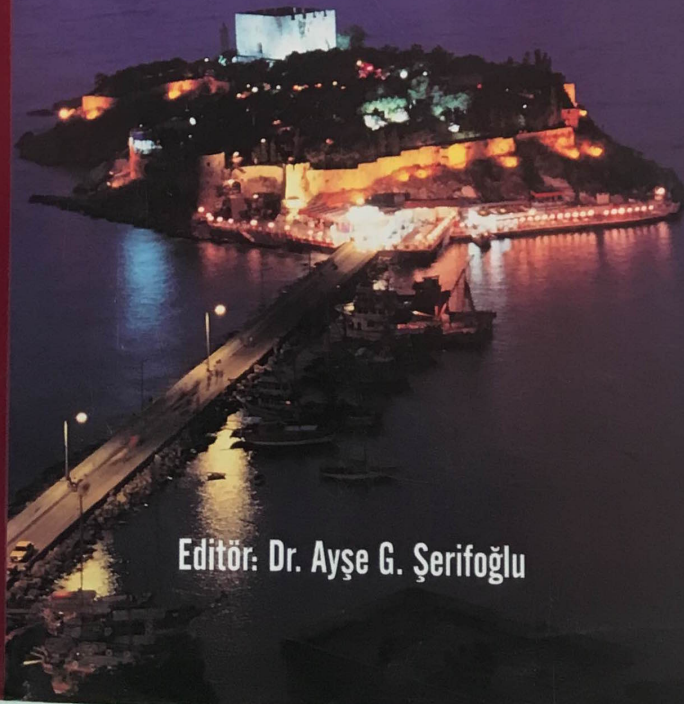

GEÇMİŞTEN
GELECEĞE
KUŞADASI

23 - 26 Şubat 2000
SEMPOZYUM
Pine Bay Holiday Resort

Kuşadası

Editor: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu

TEŞEKKÜR

Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu'nun otellerinde düzenlenmesini sağlayan ve her zaman verdikleri desteklerden dolayı;

Pine Bay Holiday Resort'a

Konaklamadaki katkılarından dolayı;

Adakule Otel

Atınç Otel

Fantasia Otel

Korumar Otel

Onura Otel

Surtel Otel

Tusan Otel'e

teşekkür ederiz.

Kuşadası Belediyesi

© **Geçmişten Geleceğe Kuşadası**

Kuşadası Belediyesi, 2001

Makalelerin içerikleri itibariyle sorumlulukları yazarlarına aittir.

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, Kuşadası Belediyesi'nin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu

ONÜR KURULU

İstemihan TALAY	Kültür Bakanı
Erkan MUMCU	Turizm Bakanı
Muharrem GÖKTAYOĞLU	Aydın Valisi
Fuat AKDOĞAN	Kuşadası Belediye Başkanı
Prof. Dr. Refet SAYGILI	Ege Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Fethi İDİMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cezmi ÖNCÜER	Annan Menderes Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU

Hayrettin ALTUNOK	Kuşadası Kaymakamı
Tahir BAYRAKTAŞ	Kuşadası Belediye Başkan Vekili
Can TEKME	Kuşadası Belediyesi Basın Danışmanı
Dr. Ayşe G. ŞERİFOĞLU	Kuşadası Belediyesi Çevre Sağlığı Md.
Levent KUTBAY	Arkeolog

YÜRÜTME KURULU

Alcan KARTOĞLU	Kuşadası Belediyesi Meclis Üyesi
Hülya SUYOLCU	Kuşadası Belediyesi Meclis Üyesi
Dr. Ayşe G. ŞERİFOĞLU	Kuşadası Belediyesi Çevre Sağlığı Md.
Bio. Belgin AKBABA	Kuşadası Belediyesi Çevre Sağlığı Birimi
Can TEKME	Kuşadası Belediyesi Basın Danışmanı

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Gönül ÖNEY	Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı
Prof. Dr. Hakkı ACUN	Gazi Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi
Prof. Dr. Necdet ALPARSLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi Çevre Merkezi
Prof. Dr. Altan ÇİLİNGİROĞLU	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ersin DOĞER	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ümit ERDEM	Ege Üniversitesi Çevre Merkezi
Prof. Dr. Bozkurt ERSOY	Ankara Üniv. Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesi
Prof. Dr. Orcan GÜNDÜZ	Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi
Prof. Dr. İlhan KAYAN	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Yıldız ÖTİKEN	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Günsel RENDA	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Nuran ŞAHİN	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet ULU	Annan Menderes Üniv. Tur. İşl. ve Otel. YO.
Doç. Dr. İnci KUYULU	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Zeynep MERCANGÖZ	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ertuğ ÖNER	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Serap YILMAZ	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi

Doç. Dr. İnci KUYULU ERSOY

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bornova-İZMİR

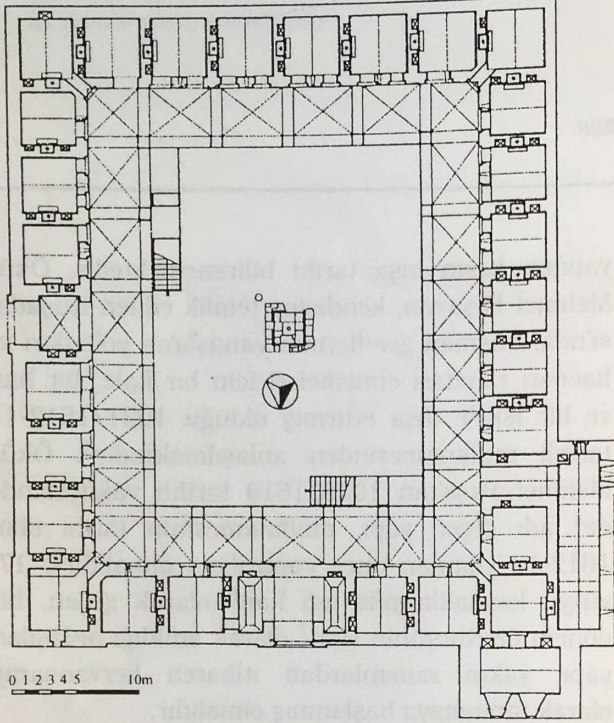
Kentlerin tarihsel gelişiminde ticaret potansiyeli, önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ticaret yapıları da, bu potansiyele bağlı olarak kentlerdeki ticari canlılığın en somut göstergeleri; hatta atar damarları durumundadır. Ekonomisinin tarihsel gelişimi açısından, Ege kıyı kentleri arasında önemli bir yere sahip olan Kuşadası da, belirli bir dönemdeki (17. yüzyıl başlarında) ticari etkinliğinin canlılığını Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı ile yansıtmaktadır¹.

Yapı, 17. yüzyılın önemli simalarından Öküz Mehmet Paşa tarafından inşa ettirilmiştir². Ancak

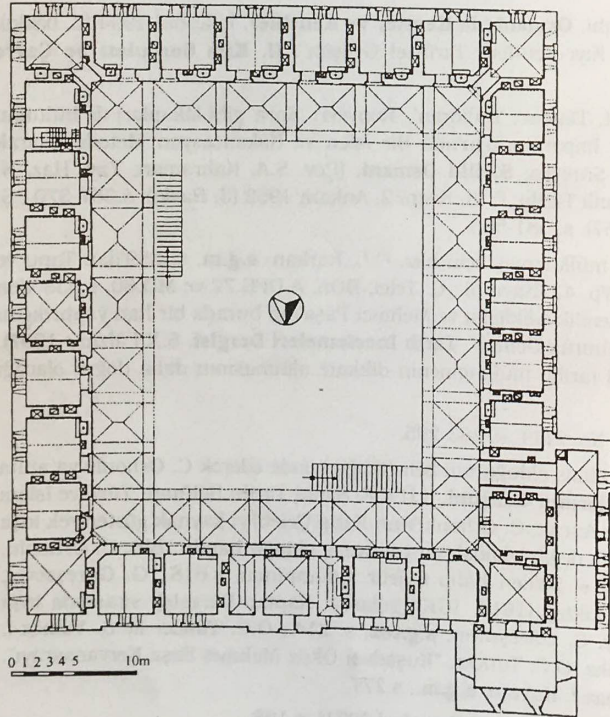
yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Öküz Mehmet Paşa'nın, kendisine temlik edilen Kuşadası'nda, düşman gemilerinin yanaşarak yolcuları ve hacıları rahatsız etmemeleri için bir kale, bir han ve bir iskele inşa ettirmiş olduğu 1021/1612-13 tarihli mülknamesinden anlaşılmaktadır³. Öküz Mehmet Paşa'nın 1028/1619 tarihli vakfiyesinde de⁴ adı geçen yapı, mülknamesinin tarihi olan 1612-13 yılından önce yaptırılmış olmalıdır⁵. 17. yüzyıl kaynaklarında adı han⁶ olarak geçen, bir dönem de Kurşunlu Han⁷ olarak anıldığı anlaşılan yapı, yakın zamanlardan itibaren kervansaray olarak tanınmaya başlanmış olmalıdır.

- 1 Kuşadası'nın ticaret potansiyeli hakkında bilgi için bkz. S. Faroqi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul 1994 (2. baskı), s. 146.; ayrıca bkz. S.Yılmaz-İ. Kuyulu, "Dünden Bugüne Ege Kıyı Kentleri: Tarihsel Gelişim", **II. Kıyı Sorunları ve Çevre Sempozyumu** (14-16 Kasım 1997 Kuşadası), İzmir 1994, s.277.
- 2 Babası öküz nalbandı olduğu için 'Öküz' lakabıyla tanınan, fakat, 'Damat', 'Kulkıran', 'Konyevi', 'Kara' gibi lakapları da bulunan Mehmet Paşa hakkında bilgi için bkz. Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İsk.n ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", **Vakıflar Dergisi**, II (1942), s. 359.; M. Süreyya, **Sicill-i Osmani**, (Çev. S.A. Kahraman; Yay. Haz. N. Akbayar) C.4. (İstanbul 1996) s.1065-66.; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, Kısım 2, Ankara 1982 (3. Baskı), s.367-370.; Ş. Tekindağ, "Öküz Mehmet Paşa", **İslâm Ansiklopedisi**, C. VII (1957), s. 581-583.
- 3 Öküz Mehmet Paşa'nın Kuşadası ile ilgili 1021/1612-13 tarihli mülknamesi için bkz. Ö.L. Barkan, **a.g.m.**, s. 359'dan Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, 167 numaralı Sığla Evkâf Defteri, Yp. 43 (Kayıt 6); C. Telci, BOA. A.DfE.77 ve MD.80, s.538 'den alıntı yaparak Kuşadası'nın 1617 yılında Öküz Mehmet Paşa'ya temlik edildiğini ve Mehmet Paşa'nın burada bir han yaptırdığını ifade eder. Bkz. C.Telci, "Hier 1135 (M.1723) Tarihli Kuşadası Gümrük Defteri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.XII İzmir 1997), s. 135. Bu durumda, hamın tarihlendirilmesinde 1021/1612-13 tarihli mülknamenin dikkate alınmasının daha doğru olacağı kamsındayız.
- 4 Vakfiye için bkz. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No. 2111, s. 283-295.
- 5 G. Güreşsever, yapının I. Ahmet Dönemi'nde (1603-1617) inşa edilmiş olduğunun belirtildiğini ifade ederek C. Orhonlu'ya atıfta bulunur. Bkz. G. Güreşsever, **Anadolu'da Osmanlı Kervansaraylarının Gelişimi**, (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975, s. 214. Ancak, C. Orhonlu'nun Katip Çelebi'yi kaynak göstererek inşa ettirildiğini ifade ettiği yapı, Damat Mehmet Paşa'nın Kuşadası'nda değil, Ulukışla'da yaptırmış olduğu handır. Bkz. C. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı**, İstanbul 1967, s. 28'den Katip Çelebi, Cihannuma, s.618.; G. Güreşsever, ayrıca, yapının Sadrazam Mehmet Paşa'nın Akdeniz seferlerine çıktığı (1612, 1613) yıllarda, Kaptan-Deryahı sırasında inşa edilmiş olabileceğinin daha akla yakın olduğunu ifade eder. Bkz. G. Güreşsever, **a.g.tez.**, s. 214.; O.C. Tuncer ile S. Yılmaz-İ. Kuyulu ise, yapının inşa tarihi için 1618 yılını vermektedirler. Bkz. O.C. Tuncer, "Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi**, 2 (Ankara 1975), s.123.; S. Yılmaz-İ. Kuyulu, **a.g.m.**, s.277.
- 6 Bkz. not 3.; ayrıca bkz. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (Çev. Z. Danişman), C.13 (İstanbul 1971), s.108.
- 7 W. Müller-Wiener, "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", **Istanbul Mittelungen**, 11 (1961), p. 81.

Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, kare bir avlu çevresinde iki kat halinde sıralanmış mekanlar ve bu mekanlar önünde yer alan revaklardan oluşur (Şek. 1 - 2) (Res. 1). İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer kullanılan yapının, dış cepheleri alt katta masif, üst katta ise pencerelerle hareketlendirilmiştir (Res. 2, 3).

Şek. 1. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, alt kat planı (O.C. Tuncer'den işlenerek).

Şek. 2. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, üst kat planı (O.C. Tuncer'den işlenerek).

Res. 1. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, havadan görünüşü.

Res. 2. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, üstten genel görünüşü.

Res. 3. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, kuzey cephesi.

Üst kat pencerelerinin tamamı düşey dikdörtgen karakterli olup düz atıklı ve taş sövelidir. Kuzey cephenin batı ucundaki iki pencere dışında (Res. 4), pencere açıklıklarının tamamı düz atkı üstünde

tuğladan sivri kemerli birer alınlığa sahiptir (Res. 5). Alınlık içleri, cephe malzemesiyle benzer şekilde moloz taş ve tuğla kırıklarıyla dolgulandırılmıştır. Açıklıklar dışında kalan duvar yüzeylerinde taş ve derzlere yerleştirilen tuğla kırıkları orijinal olmayıp yapının son restorasyonundan önce bir onarım daha geçirdiğini gösterir. Cepheler üstte dendanlı kalkan duvarlarla son bulur. Biçimlenişi, cephelere göre farklılıklar gösteren dendanlarla, pencere açıklıkları arasında kalan cephe yüzeylerine, her pencere arasına gelecek şekilde, çatı suyunu dışarı akıtmayı sağlayan birer çörtten yerleştirilmiştir.

Res. 4. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, kuzey cephenin batı ucu.

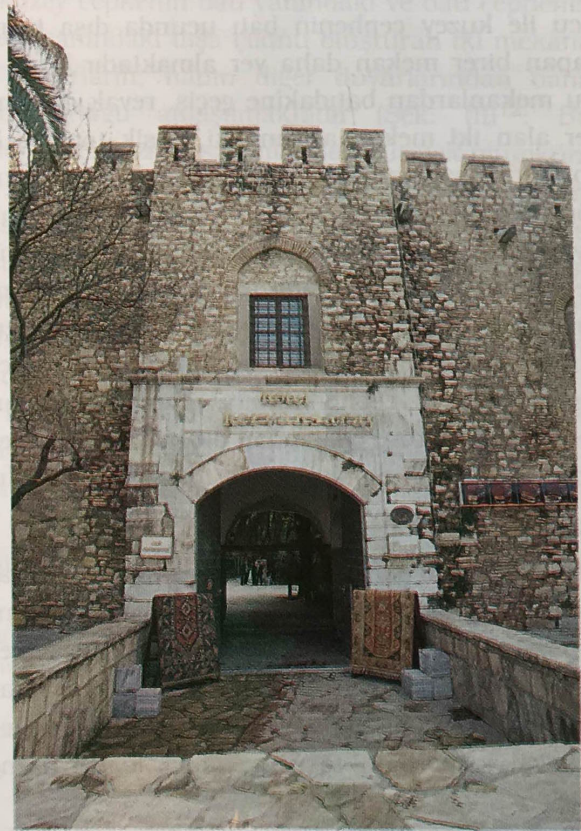
Res. 5. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, güneydoğudan görünüşü.

Yapıya giriş, denize bakan kuzey cephe ile doğuya bakan çarşı cephesinde yer alan birer kapıyla sağlanmıştır (Res. 3 - 5). Kuzey cephedeki giriş, mermer kaplamalı basık kemerli bir açıklık şeklinde olup, ikinci kat seviyesinde bir silme ile son bulur (Res. 6). Gerek giriş, gerek bu girişin üstünde yer alan bölüm, yapı cephesinden dışa doğru bir çıkıntı

yaparak vurgulanmıştır. Kapı kemerinin üstünde kitabe boşluğu olmasına karşın kitabesi yoktur. Avluya geçiş sivri beşik tonozlu bir koridorla sağlanmıştır. Bu koridorun doğu ve batı yanlarında yer alan dikdörtgen planlı mekanlar birer aynalı tonozla örtülüdür.

Çarşıya bakan doğu girişi de, benzer özelliklere sahip olmasına karşın, mermer yerine düzgün kesme taşla inşa edilmiş ve kuzey girişten daha alçak tutulmuştur (Res. 7). Ayrıca, bu açıklığı avluya bağlayan koridor da, kuzeydekinden farklı olarak, çapraz tonozla örtülüdür.

Yapının alt katında, avlu çevresindeki revakların gerisinde 28 mekan bulunmaktadır (Şek. 1). Bu mekanlar, köşedekiler hariç, revaka birer kapı ve pencere ile açılmaktadır. Üstleri avluya dik uzanan sivri beşik tonozlarla örtülü olan bu mekanlarda, birer ocak ile genellikle ikişer niş bulunmaktadır. Revaka birer kapıyla bağlanmış köşe odalarında da, ocak ve niş yer almakla birlikte, kuzeydoğu köşedeki sonradan dış cepheye açılan bir pencereye sahiptir. Söz konusu kapı ve pencereler, düşey dikdörtgen biçimli, düz atıklı ve taş söveli olup sivri kemerli birer alınlığa sahiptir.

Res. 6. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, kuzey cephedeki girişi.

Res. 7. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, güney cephedeki girişi.

Alt katta bu mekanlar dışında, batı cephenin kuzey ucu ile kuzey cephenin batı ucunda dışa taşıtı yapan birer mekan daha yer almaktadır (Res. 4). Bu mekanlardan batıdakine geçiş, revak gerisinde yer alan iki mekan arasındaki, beşik tonozlu bir koridorla sağlanmıştır. Bu mekan, kuzeygüney yönünde dikdörtgen planlıdır ve üç takviye kemerle desteklenen sivri beşik tonozla örtülüdür. Cephe duvarına açılan mazgal pencereler, buranın bir tuvalet olabileceğini düşündürüyorsa da bugün için bunu kanıtlayabilecek herhangi bir iz mevcut değildir. Kuzey cephenin batı ucundaki mekana ise, kuzeybatı köşe odasından bir kapıyla geçilmektedir. Bu mekan da sivri beşik tonozla örtülü olup iki mazgal pencereyle dış cepheye açılmaktadır.

Revaklar, kare planlı ayaklar arasına ve ayaklardan duvarlara atılan birer kemerle desteklenmiş çapraz tonozlarla örtülmüştür (Res. 8). Bu kemerlerden cephelerdekiler teğetli sivri kemerli, ayaklarla duvarlar arasındakiler ise sivri kemerlidir (Res. 9). Revak kemerlerini taşıyan ayaklar kemer üzengi

8 Fotoğraf için bkz. O.C. Tuncer, a.g.m.

Res. 8. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, avlunun genel görünüşü.

Res. 9. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, üst kat revak.

noktasına kadar düzgün kesme taşlarla, kemerler ise tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Bugün revak ayaklarından duvarlara atılan kemerler ile örtülerin malzemesi sıvalı ve badanalı olduğundan görülememekle birlikte, eski fotoğraflarından bütün kemerlerin ve üst örtülerin tuğlayla inşa edildiği anlaşılmaktadır⁸. Kemer üzengi noktaları arasında, kare kesitli ahşap gergiler yer almaktadır.

Yapının üst katına biri doğu, diğeri kuzey kanatta yer alan ve alttan biri tam diğeri yarım iki kemerle desteklenen tek kollu birer merdivenle ulaşılmaktadır (Res. 10). Üst kat plan açısından alt katla aynı olmakla birlikte, hana giriş üstlerine gelen mekanlarla birlikte 29 mekana sahiptir (Plan II). Mekanlara örtü sistemi açısından bakıldığında, köşe mekanlar ile giriş üzerlerine rastlayan mekanlarda çapraz tonoz, diğerlerinde ise alt kat mekanlarında olduğu gibi beşik tonoz kullanıldığı görülmüştür. Çapraz tonozla örtülü bu mekanlardan kuzey giriş üstüne rastlayanı, girişde de olduğu gibi, batı ve

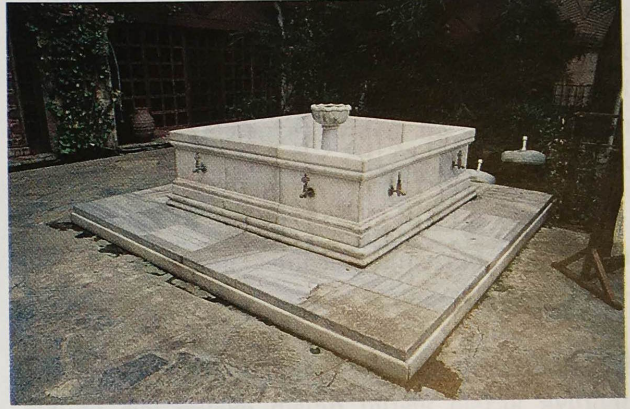
Res. 10. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, doğu kanat merdiveni.

doğu yanlarında yer alan aynalı tonozla örtülü birer hacimle genişletilmiş ve birer pencere ile manastır tonozuyla örtülü revaka açılmıştır. Batı cephenin kuzey ucunda yer alan dikdörtgen planlı dışa çıkıntı yapan mekan ise, iki destek kemeriyle üç bölüme ayrılmış; bunlardan revaktan koridor vasıtası ile ulaşılan bölüm çapraz tonozla, diğer iki bölüm sivri beşik tonozla örtülmüştür. Ayrıca, bu mekandaki mazgal pencere sayısı, alt kata nazaran fazladır. Yine pencere açıklıkları açısından bakıldığında, üst katta revak gerisinde kalan mekanların aydınlatılması dış cephelere açılan pencerelerle sağlanmış, bu nedenle de, revaka açılan pencere inşa edilmemiştir.

Yapının çatısına restorasyon sırasında yapılan temizlik çalışmalarında çıkan izlere göre, biri kuşukulu olmak üzere, üç yerden çıkış sağlandığı söylenmektedir⁹. Bacaların yer aldığı bu çatı bölümünde, dendanlı kalkan duvarlar arkasında 90 cm. eninde bir gezi alanı (seyirdim) dört cepheyi de dolaşmaktadır.

Bugün yapının avlusunda, güney kanada yakın kare planlı mermer bir havuz bulunmakla birlikte orijinal inşasında burada böyle bir havuz olmadığı ancak avlunun ortasında altı şadırvan üstü mescid

şeklinde bir yapının bulunduğu bilinmektedir (Res. 11). Bu durum, 1964 yılında restorasyon amacıyla gerçekleştirilen kazılar sırasında ortaya çıkan izlerden anlaşılmıştır¹⁰. Kaldı ki, 1671 yılında Kuşadası'nı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin Seyyahatname'sindeki "...ortasında bir abdest havuzu ve çeşmeleri ve fevkani bir küçük mescidi..." şeklindeki betimlemesi de, bu durumu kesinleştirmektedir¹¹.

Res. 11. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, avludaki havuz.

Yapının planından kuzeydoğu köşedeki köşe mekan ile kuzey cephenin batı yanındaki ve batı cephenin kuzey yanındaki dışa çıkıntı oluşturan iki mekana ait duvarların, hanın diğer duvarlarından daha kalın olduğu anlaşılmaktadır (Şek. III)¹². Bu nedenle de, bazı varsayımlar ileri sürmek mümkündür. Bugün yapının kuzeydoğu köşesine dıştan bitişen bir kemer ile bir tonozlu mekan kalıntısı bulunmaktadır (Res. 12). Mermer malzemeyle inşa edilmiş söve ve üstünde yer alan zvanalı basık kemer kalıntısı, buranın bir giriş açıklığı olduğunu göstermektedir. Çarşı içerisinde yer alan surlara ait kalıntıların yönü de göz önüne alındığında ve Evliya Çelebi'nin "...bu hanı dahi büyük kala'ya muttasıl etmişlerdir..." ifadesinden de söz konusu bu kalıntının surlara ait bir giriş olduğu söylenebilir¹³. Buradan hareketle, hanın kuzeydoğu

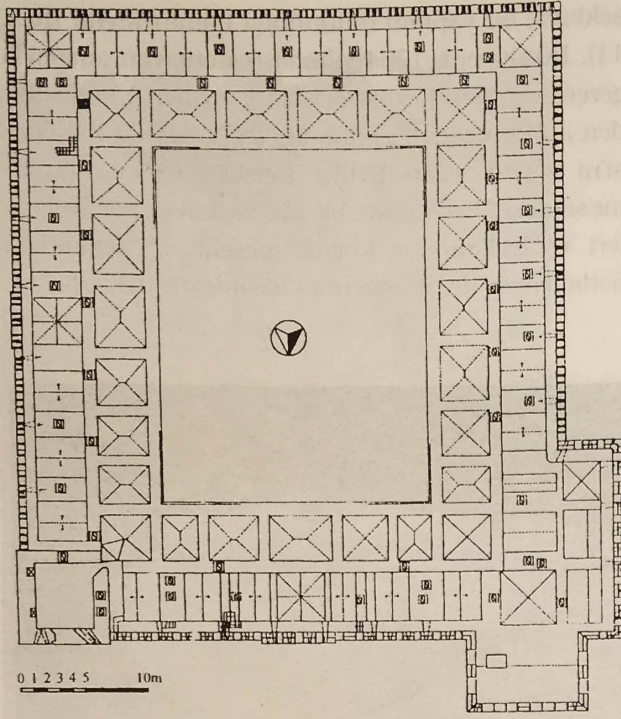
9 Bunlardan birincisinin kuzey girişi üstündeki mekanın doğusundaki bölümde, ikincisinin kuzeybatı köşedeki revak örtüsünde, üçüncüsünün ise kuzey cephenin batı ucunda dışa çıkıntı yapan mekan içinde yer aldığı ifade edilmektedir. Bu konuda bilgi için bkz. O.C. Tuncer, **a.g.m.**, s.125.

10 O.C. Tuncer, **a.g.m.**, s. 124,125, 126.; ayrıca bkz. Y. Önge, "Anadolu Türk Mimarisinde Köşk-Mescit Geleneği", **Önasya**, C.5, S.52 (Ankara Aralık 1969), s.11.

11 **Evliya Çelebi Seyyahatnamesi** (Çev. Z. Danişman), C.13, s.108.

12 2.05 m.ye varan bu duvar kalınlığı, kaleler hariç, Doğu Anadolu'daki bir-iki eser dışında hiçbir yapıda görülmemektedir. Karşılaştırma için bkz. O.C. Tuncer, "Geleneksel Bazı Vakıf Yapılarımızda Duvar Kalınlıkları, Yükseklikleri, Açıklıkları Arasındaki Matematiksel Bağ ve Temeller Üzerine Bir İnceleme", **IX. Vakıf Haftası Kitabı**, Ankara 1992, s. 285-296.

13 Bilgi için bkz. O.C. Tuncer, **a.g.m.**, s. 126'dan **Evliya Çelebi Seyyahatnamesi** el yazması C.9, s. 144.

Şek. 3. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, çatı katı planı (O.C.Tuncer'den işlenerek)

köşesindeki mekanın duvar kalınlığı ve mekan duvarının çatı kısmında da görülebilir olması, buranın sur kapısının yanındaki bir burç ya da kule olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Aynı şekilde, yapının kuzey cephesi batı ucunda yer alan cepheden dışa taşıntı yapan dikdörtgen planlı hacmin de gerek duvar kalınlığı gerekse mazgal pencerelerinin biçimlenişi de burası için aynı varsayımı akla getirmektedir. Kaldı ki bu bölüm, yapıyla geleneksel han plan şemasında görülmeyen bir biçim ortaya koymaktadır. Bu durum, hanın inşasından önce mevcut olan; ancak, yıkık haldeki kale sur duvarını destekleyen iki burç arasına inşa edilmiş olabileceğini akla getirir. Evliya Çelebi'nin burası için "...gümrük emini evi vardır. Yüzlerce hücreli büyük handır..."¹⁴ şeklindeki nitelemesi de, yapının, limandan çıkacak veya gelecek olan malların şehre girişte ve çıkışta bir kontrol noktası amacıyla inşa edildiğini ve sur sınırına inşa edilmesinin gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu da, konu ettiğimiz varsayımı destekler nitelikte bir bilgidir¹⁵

14 Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Çev. Z. Danişman), C.13, s.108.

15 W. Müller-Wiener'in Kuşadası planında da, yapının surlara dayalı olduğu görülmektedir. Bkz. W. Müller-Wiener, a.g.m., p.78. Abb. 17.

16 Yapının restorasyon öncesi görünümü için bkz. O.C. Tuncer, a.g.m. sonunda yer alan fotoğraflar.

Res. 12. Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, kuzeydoğu köşesine bitişik kemer kalıntısı..

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 1964 yılından sonra gerçekleştirilen restorasyon sonucu günümüze ulaşabilen durumunu yansıtmaktadır. 1964 yılı öncesine ait fotoğraflarda, özellikle, avluyu çevreleyen revakların büyük bir bölümünün yıkılmış olduğu, bazı mekanların mesken olarak değerlendirildiği ya da yapı dışında yer alan evlerle ilişkilendirildiği hatta dış cephenin tamamına yakınının yapılarla kuşatıldığı görülmektedir¹⁶.

Avlulu iki katlı bir yapı olan Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı, dış görünüm açısından, geleneksel Osmanlı şehir-içi hanlarından farklı bir durum yansıtır. Bu farklılık, özellikle, cephe üstlerinde yer alan dendanların varlığıyla belirginleşmektedir. Bu özellik, yapının surlara bitişik inşa edilmesinden kaynaklanan bir savunma işlevi de gördüğünün işaretidir.

Osmanlı şehir-içi hanlarında, *Diyarbakır Deliller (Hüsrev Paşa) Hanı*'nın (1527)¹⁷ üst katında batı kanatta, *Diyarbakır Hasan Paşa Hanı*'nın (1574-75)¹⁸ üst katında, *Manisa Yeni Han*'nin ise alt katında (19. yüzyıl)¹⁹ olduğu gibi, revak gerisinde mekanların ardarda sıralandığı örnekler bulunmakla birlikte, Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın kuzey cephesi batı ucundaki mekanın plan tasarımı ile bir benzerlik yoktur.

Yapının batı cephesi kuzey ucunda yer alan ve dışa çıkıntı oluşturan dikdörtgen planlı mekanın ise hanla beraber tasarlanan bir uygulama olduğu, avlu batı kanadında revak gerisinde yer alan iki mekan arasındaki orijinal geçiş koridorundan açıkça anlaşılmaktadır. Mekanda bulunan mazgal pencereler de, buranın bir tuvalet ya da hamam gibi bir işleve sahip olabileceğini göstermektedir. Benzer bir uygulama *Ankara Çengel Hanı* (1522-23)²⁰, *Amasya Taş Han* (1698-99)²¹ ve *Tokat Voyvoda Hanı* (1626-32)²² gibi örneklerde de karşımıza çıkmaktadır. Bu tip işleve sahip mekanların konumlandırılmasındaki mantık, buraların doğrudan göz önünde bulundurulmak istenmemesinden kaynaklanıyor olabilir. Benzer bir tutum da *İzmir Büyük Kara Osmanoğlu Hanı*'nın (1810'lar)²³ ikinci katında değişik bir uygulamayla karşımıza çıkar.

Yapının ilk inşasında avlu ortasında bulunduğu kaynaklardan ve restorasyon sırasındaki kazılarda ortaya çıkartılan izlerden anlaşılan köşk mescit, geleneksel Anadolu Türk Mimarisi'nde yer alan bir uygulama olup, Osmanlı Dönemi'nde de *Bursa Koza Hanı* (1491)²⁴, *Ankara Hasan Paşa (Sulu) Hanı* (16.yüzyıl ilk çeyreği)²⁵, *İzmir Kızlarağası Hanı* (19. yüzyıl başları)²⁶ gibi örneklerde görülmektedir.

Osmanlı şehir-içi hanlarında görülen diğer bir uygulama da, yapıların birden fazla giriş açıklığına sahip olmalarıdır. Buradaki amaç, *İzmir Kızlarağası Hanı*'nda²⁷ olduğu gibi, çevresindeki ticaret hayatıyla bütünleşmeye yönelik iken, Öküz Mehmet Paşa Kervansarayında görülen iki giriş, yapının sur dışı ve sur içiyle bağlantısını sağlamaya yönelik inşa edilmiş olmalıdır.

İki katlı Osmanlı şehir-içi hanlarında, diğer bir mimari unsur olan, ikinci kata çıkış merdivenlerinin konumlandırılması, değişik şekillerde tasarlanmıştır. Öküz Mehmet Paşa Kervansarayında olduğu gibi revaka dıştan bitişik olarak avludan ikinci kata çıkış sağlanan merdiven uygulaması *Kastamonu İsmail Bey Hanı*²⁸, *Sivas Behram Paşa Hanı*²⁹ gibi eserlerde de görülür.

17 Bkz. M. Sözen, **Diyarbakır'da Türk Mimarisi**, İstanbul 1971, s.193.; ayrıca bkz. B.Ersoy, "Diyarbakır Deliller Hanı", **Kültür ve Sanat**, 28, Aralık 1995, s. 21-23.

18 Bkz. M. Sözen, **a.g.e.**, s.196.

19 Plan için bkz. İ. Kuyulu, **Kara Osman-oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler**, Ankara 1992, s.63, Plan.7.

20 Plan için bkz. G. Öney, **Ankara'da Türk Devri Yapıları**, Ankara 1971, Plan 70-a.; ayrıca bkz. B.Ersoy, "Ankara Çengel Han", **Kültür ve Sanat**, S.11 (1991), s. 56-59.

21 Plan için bkz. B. Ersoy, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarından Önemli Bir Örnek: Amasya Taş Han", **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi** (İstanbul 23-27 Eylül 1991), Bildiriler, C.II (Ankara 1995), s.91, Şek. 1.

22 Plan için bkz. Z. Nayır, **Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)**, İstanbul 1975, s. 396, Şek. 174.

23 Plan için bkz. B. Ersoy, **İzmir Hanları**, Ankara 1991, s.38, Şek.29.; ayrıca bkz. İ. Kuyulu, **a.g.e.**, s.50-60.

24 Plan için bkz. İ.A. Yüksel, **Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926 / 1481-1520)**, C.V, İstanbul 1983, s. 74, Şek. 28.

25 Plan için bkz. B.Ersoy, "Ankara Hasan Paşa Hanı (Sulu Han)", **Ankara Dergisi**, C.1, S.3 (1992), s.39-52, Plan 2, 3.

26 Plan için bkz. B.Ersoy, **a.g.e.**, s.25, Şek.16.

27 Plan için bkz. **ay.plan**.

28 Plan için bkz. A. Baş, **Beylikler Dönemi Hanları**, (S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1989, Plan 31-A

29 Plan için bkz. C.M. Hersek, "Behram Paşa Hanı (Sivas)", **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi** (İstanbul 23-27 Eylül 1991), **Bildiriler**, C.II (Ankara 1995), s.284, Şek. 3.